

Dobesedni pomen, pogoji resnice in teorija ozadja

BOŽIDAR KANTE

POVZETEK

Iztočnica članka je teza D. Davidsona, da lahko besedam in stavkom pripišemo dobesedni pomen in pogoje resnice dobesednega pomena ločeno, neodvisno od posameznih kontekstov rabe. Davidson je kot značilen zagovornik semantike resničnostnih pogojev tudi prisiljen zanikati kakršenkoli metaforični pomen izrazov. V osrednjem delu članka poskušamo pokazati, da kontekstualnim določitvam ni podvržena zgolj metafora, temveč tudi resničnostni pogoji dobesednega jezika. Pojem dobesednega pomena je za velik razred nedvoumnih stavkov uporabljen zgolj glede na množico ozadnjih domnev: resničnostni pogoji stavka se bodo spreminjali v skladu s spremembami v teh ozadnjih domnevah.

Teorijo ozadnjih domnev navežemo na problem okvira v umetni inteligenci. Pri tem dodelimo osrednje mesto E. Husserlu kot tistemu mislecju, ki je trdil, da je na vsakem mestu pojavljanje objekta vnaprej anticipirano: horizontna intencionalnost uzre mišljenje v njegovi povezavi z implicitnim.

Na koncu obravnavamo Searlovo tezo, da je ozadje "predintencionalno": mreža intencionalnih stanj nenehno izgineva, se izgublja v predintencionalno, nereprezentacijsko ozadje skupnih zmožnosti, praks in drž. Ugotovimo, da je Davidson tej tezi pravzaprav naklonjen, saj trdi, da dejansko ni nobene meje, na kaj nas metafora opozarja, veliko onega, kar smo pripravljene opaziti, pa po značaju ni propozicionalno (vednost, da ...).

ABSTRACT

LITERAL MEANING, TRUTH-CONDITIONS, AND BACKGROUND THEORY

The starting point of the article is Davidson's thesis that we can attribute literal meaning and truth-conditions of literal meaning to the words and sentences independent from particular contexts of their use. Davidson, typical representative of truth-conditional semantics, is forced to deny any metaphorical meaning of words: "metaphors mean what the words, in their most literal interpretation, mean, and nothing else". The central part of the article considers the argumentation in benefit of the opposite thesis, namely, that it is not only metaphor that is subject to contextual specifications but also the truth-conditions of literal language. The concept of literal meaning for a large class of unambiguous sentences is only useful in terms of the set of background assumptions. The truth conditions of the sentence will change in accordance with the changes in these background assumptions.

We call special attention to the fact that background assumption theory is connected with frame problem. The central role in the discussion of this problem is allotted to E. Husserl who claims that the appearance of object is everywhere

already anticipated. In horizontal intentionality the thought is seen in its relationship with implicit.

The end of the article is devoted to the examination of Searle's claim that the background is "preintentional"; the network of intentional states continuously resolves, disappears in the preintentional, nonrepresentational background of shared praxis, capabilities, and attitudes. In fact, we realise that Davidson is sympathetic with that claim in saying that metaphors prompt us to notice the matters which are not propositional (knowledge that) in its character.

D. Davidson že takoj na začetku svojega članka eksplicira svojo poglavitno tezo, da "metafore pomenijo to, kar pomenijo besede v njihovi najbolj dobesedni interpretaciji, in nič več".¹ Dobesedni pomen in pogoje resnice dobesednega pomena pa lahko besedam in stavkom pripišemo ločeno, neodvisno od posameznih kontekstov rabe. Metafora sodi zgolj na področje rabe in je povsem odvisna od običajnih ali dobesednih pomenov besed in stavkov, ki jih le-te sestavljajo. Iz vsega povedanega sledi logični korolarij: metafora ne prinaša nobene nove kognitivne vsebine. Njegovo argumentacijo lahko povzamemo takole:

(1) Pomen je neodvisen od konteksta.

(2) Vidiki jezika, ki niso neodvisni od konteksta, zadevajo jezikovno rabo in ne jezikovnega pomena.

(3) Metaforična interpretacija je navezana na kontekst, zato zadeva vprašanje jezikovne rabe.

(4) Metaforične izjave torej nimajo pomena, ki bi segal prek dobesednega pomena.

(5) Če obstaja zgolj dobesedni pomen metaforičnih izjav, potem mora biti vsakršna kognitivna vsebina izrazljiva v dobesednih izjavah.

(6) Vse, kar je zanimivega o metafori, dejansko najdemo v jezikovni rabi in ne more biti vprašanje kognitivne vsebine, ki je ni mogoče parafrazirati.²

Davidson namesto izraza "dobesedni" pomen, ki je obremenjen s filozofskimi in drugimi predsodki, raje uporablja tudi izraz "prvi" pomen, da bi tako poudaril, da je - v grobem - "prvi" pomen prvi v redu interpretacije, čeravno se včasih tudi zgodi, da temu ni tako. Prvi pomen mora zadovoljevati naslednja bistvena merila:

"(1) **Prvi pomen je sistematičen.** Kompetentni govorec ali interpret je zmožen interpretirati svoje lastne izjave ali izjave drugih na temelju semantičnih lastnosti delov ali besed v izjavi in strukture izjave.

(2) **Prvi pomeni so skupni.** Da bi govorec in interpret uspešno in regularno komunicirala, morata deliti metodo interpretacije, kakršna je opisana v (1).

(3) **Prve pomene vodijo naučene konvencije ali zakonitosti.** Sistematična vednost ali kompetenca govorca ali interpreta je naučena pred dogajanjem interpretacije in je po naravi konvencionalna."³

Zdaj, ko smo pustili, da je s svojimi besedami spregovoril sam avtor, se lahko kritično lotimo preverjanja njegovih temeljnih tez. Davidsonova filozofija naravnega

¹ D. Davidson, "Kaj pomenijo metafore". *Anthropos* (1985), št. 5-6, str. 326-327.

² Prim. E. F. Kittay, *Metaphor: Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Clarendon Press, 1987, str. 97-98.

³ D. Davidson, "A Nice Derangement of Epitaphs", v E. LePore (ur.), *Truth and Interpretation*. Oxford: Basil Blackwell, 1986, str. 436.

jezika povezuje v celoto naslednje teze: (a) da se jezik ravna po množici rekurzivnih pravil, ki nam dovoljujejo, da iz končne množice besed in končne množice pravil ustvarimo neskončno mnogo stavkov (problem produktivnosti); (b) da je dobesedni jezik neodvisen od konteksta; (c) da je metafora zunaj okvira semantike naravnega jezika. V teh tezah se skriva pomembna implicitna domneva, da produkcija, ki jo vodijo pravila, in razumevanje jezika zahtevata za stavke pomen, ki je neodvisen od konteksta, saj je vsak kontekst enkraten, unikaten, medtem ko morajo biti pravila splošna.

Še večji izziv tradicionalnim domnevam v mejah semantične teorije predstavlja trditev, da kontekstualnim določitvam ni podvržena zgolj metafora, temveč tudi resnični pogoji dobesednega jezika. To trditev si bomo prizadevali podpreti s tremi viri: (1) preučevanjem same metafore; (2) z opiranjem na teorijo ozadnjih domnev [background assumptions]; (3) s preučevanjem dvoumja, ki je lastno večini terminov naravnega jezika.

(1) Preučevanje same metafore

Oglejmo si поблиže naslednje stavke:

0.1 Smith je vodovodni instalater.

0.2 Z leti postaja skala krhka.⁴

Omenjena stavka lahko interpretiramo bodisi dobesedno bodisi metaforično. Stavke 0.1 je metaforičen, če vemo, da Smith ni vodovodni instalater, temveč kirurg; stavke 0.2 je metaforičen, če govorimo o starajočem se, upokojenem profesorju. Takih primerov je pravzaprav veliko ("Z enim mahom sem ubil dve muhi"), kar nam kaže, da lahko metaforično beremo stavke, ki so bili konstruirani dobesedno, in da lahko dobesedno beremo stavke, ki so bili konstruirani metaforično. Če je kontekst tisti, ki je bil odločilen za določitev, da je neki stavek metaforičen, potem je tudi kontekst tisti, ki je bil odločilen za dobesedno interpretacijo. Davidson bi sicer lahko odgovoril, da ne ve, zakaj bi potreboval kakršenkoli kontekst za določitev, da je resničnostna vrednost stavka "Človek je volk" vselej neresničnost. Vendar zadeva vseeno ni tako preprosta. Sam navaja stavek "Ljudje so svinje", ki bi ga običajno intepretirali metaforično, vendar pa ne v primeru, če bi ga izgovoril Odisej o svojih možeh, medtem ko so bili v Kirkini palači. Poleg tega ima priznanje metaforične narave stavka neposreden vpliv na resničnostne pogoje stavka. Vzemimo spet primer iz samega Davidsona. Newyorški **Mirror** je - ko so odkrili razbitine Hemingwayevega letala v Afriki - objavil naslov "Hemingway izgubljen v Afriki". Najprej so domnevali, da je Hemingway mrtev. Beseda "izgubljen" je bila uporabljena metaforično, da bi namignila, da je mrtev. Ko se je izkazalo, da je živ, je **Mirror** pustil naslov, ki je bil zdaj razumljen dobesedno. Tako je bil stavek resničen, če so ga jemali dobesedno, vendar neresničen, če so ga razumeli metaforično. V tem primeru hoče Davidson povedati, da če hočemo stavek razumeti metaforično, moramo zgolj meniti, da je neresničen. Torej ne gre za dejansko resničnost ali neresničnost stavka. To pa je zmotno. Reči za Hemingwaya, da je bil "izgubljen" v Afriki, namiguje, da je umrl, ne nujno izključuje dodatnega pomena, da je bil res **dobesedno** izgubljen, preden je izginil. Lahko bi rekli, da je bil Hemingway izgubljen v Afriki v "obeh smislih", kar pomeni, da imata dve branji dve neodvisni množici resničnostnih pogojev.

(2) Teorija ozadnjih domnev

Za lažje razumevanje navedimo spet primer:

0.3 Mačka je na preprogi.

Gledišče, katerega šibke točke bomo poskušali izpostaviti, se včasih izraža v

⁴ Primera sta vzeta iz E. F. Kittay, *Metaphor: Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Clarendon Press, 1987, str. 100.

reklu, da je dobesedni pomen stavka pomen, ki ga stavek ima v "ničelnem kontekstu". Dobesedni pomen stavka je treba kajpada strogo ločevati od govorničevega pomena. Za indikativni stavek določa njegov pomen množica resničnostnih pogojev; poznati pomen takega stavka je ravno poznati njegove resničnostne pogoje.

Z analizo zgornjega stavka si bomo prizadevali pokazati, da je pojem dobesednega stavčnega pomena za veliko število primerov uporabljiv zgolj glede na množico ozadnjih domnev in da, nadalje, te ozadnje domneve niso vse in ne bi mogle biti vse udejanjene v semantični strukturi stavka tako, kakor so v semantični strukturi stavka udejanjene presupozicije in indeksikalno odvisne prvine resničnostnih pogojev stavka. Doslej smo termin "na" uporabljali v pomenu "na vrhu". To je v skladu s presupozicijo, da tisto, kar se šteje, da je na vrhu, je na vrhu glede na gravitacijsko polje Zemlje. Če smo zunaj gravitacijskega polja, ali bomo potem še vedno rekli, da je mačka na preprogi, ko bi njen položaj - glede na naše gravitacijsko polje - opisali kot "biti pod preprogo"? Zamislimo si drugi searlovski miselni eksperiment. V tem miselnem eksperimentu smo potniki na vesoljski ladji, ki je na plovbi po vesolju, nemara celo zunaj Rimske ceste. Vsakokrat, ko pogledamo ven, vidimo mačko in preprogo v enem od dveh položajev (torej je mačka bodisi **na** bodisi **pod** preprogo). V tem primeru, pravi Searle, bi bila izjava "Mačka je na preprogi" jasen in dobeseden odgovor na vprašanje "Kje je zdaj?". Če je to res, in mi menimo, da je, potem lahko vidimo, da termin "na" ne more vsebovati kot svoj pomen domneve, da tisto, kar je na vrhu, je tako glede na naše gravitacijsko polje; te okoliščine v našem miselnem eksperimentu ne veljajo.⁵

To je Searlov odgovor na predlog, da bi strawsonovske presupozicije bodisi vključili med množico resničnostnih pogojev izjave bodisi obravnavali kot nadaljnje scenske usmeritve za uporabo nekega stavka (torej, da je stavek "Mačka je na preprogi" mogoče uporabiti zgolj na ali blizu zemeljske površine ali v nekem drugem gravitacijskem polju). Toda četudi bi nam uspelo doseči, da bi bile vse te domneve glede gravitacijskih polj nekako predstavljene kot del semantične vsebine stavka, bi nam še vedno ostalo nedoločeno število drugih kontekstualnih domnev, s katerimi bi imeli opraviti. Tako se naposled izkaže, da je pojem dobesednega pomena za velik razred nedvoumnih stavkov, kakršen je "Mačka je na preprogi", uporabljiv zgolj glede na množico ozadnjih domnev. Resničnostni pogoji stavka se bodo spreminjali v skladu s spremembami v teh ozadnjih domnevah: glede na odsotnost ali prisotnost določenih ozadnjih domnev lahko rečemo, da stavek dejansko **nima določenih resničnostnih pogojev**. Opozoriti je treba, da te ozadnje domneve tu nimajo nobenega opravka z indeksikalnostjo, spremembo pomena, dvoumnostjo, konverzijsko implikacijo ali nejasnostjo.

"Nadalje, naši primeri predlagajo, da domnev ni mogoče podrobno določiti kot del semantične vsebine stavka ali kot presupozicij uporabljivosti te semantične vsebine vsaj iz dveh razlogov. Prvič, domneve niso fiksne in določene, kar zadeva njihovo število in vsebino; nikoli ne bi vedeli, kdaj se moramo ustaviti v naših podrobnih določitvah. In drugič, vsaka podrobna določitev domneve prinaša s seboj druge domneve, tiste, ki določijo uporabnost dobesednega pomena stavka, uporabljenega v podrobni določitvi."⁶

Ko naletimo na stavek "Mačka je na preprogi", pričakujemo, da je to veljaven odgovor na vprašanje "Ali je mačka **na** ali **raz** preprogo?" Vendar to nista edini dve možnosti. Mačka je lahko tudi **pod**, **poleg** ali celo **zamotana** v preprogo. Vprašanja, ki temeljijo na teh možnostih, domnevajo, da svet ustreza našim običajnim pričakovanjem

⁵ Glej J. Searle, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, str. 122-123.

⁶ Ravno tam, str. 126.

in tako tvori del naših ozadnjih domnev, ki torej ob odsotnosti drugih eksplicitnih domnev tvorijo implicitni okvir [default frame] našega razumevanja. Te implicitne domneve [default assumptions], ki veljajo ob odsotnosti drugih eksplicitnih domnev, nam zagotavljajo, da ko govorimo o položaju mačke glede na preprogo, imamo pri tem v mislih položaj mačke glede na zgornjo površino preproge, saj je to položaj, v katerem bo preproga glede na mačko ob upoštevanju gravitacijske sile, kakor jo običajno izkušamo. Površina preproge v splošnem sovпада z zemeljsko površino, tako da je položaj mačke glede na preprogo isti, če ga obravnavamo glede na zemeljsko površino ali glede na perspektivo opazovalca. Če je naštevaje vsega tega zelo utrudljivo, je ravno to razlog, zakaj vse te specifikacije odrinemo v ozadnje domneve.

Searlovi primeri kažejo, da jih - ko smo soočeni z besednimi zvezami ali stavki, iztrganimi iz njihovega konteksta - beremo tako, da ohranimo naše običajne domneve in pričakovanja, ki zadevajo naš svet. "Poanta, ki jo je treba tu narediti, je, da ko je bil neki stavek umetno iztrgan iz konteksta (ali raje iz **svojega** konteksta), potem značilnosti sveta, ki jih štejemo za normalne, in naša običajna pričakovanja našega sveta (kolikor so ta relevantna za izjavo) služijo kot implicitni kontekst (preostali okvir), ki določa našo interpretacijo - bodisi dobesedno bodisi metaforično - in lažno dokazujejo trditev o razumljivosti stavkov, neodvisnih od konteksta. Ker se opiramo na te ozadnje domneve in ker so prepričanja in vednost, ki jih uveljavljamo ob stavih, domnevno neodvisnih od konteksta, tako močno v ozadju, se nagibamo k mišljenju, da je naša interpretacija neodvisna od konteksta."⁷

(a) Problem okvira [frame problem]

Ko smo sledili Searlovi argumentaciji, smo se nevede in neopazno znašli v središču problema, ki ga v sodobnih kognitivnih znanostih, posebej pa še na področju umetne inteligence imenujejo "problem okvira".⁸ Pojem "okvira" zadeva trdovraten problem, ki se pojavlja pri reprezentaciji dinamičnega, nenehno spreminjajočega se sveta. Problem nastane takrat, ko se vprašamo, kako reprezentirati tiste lastnosti sveta, ki v spremembah določenih stanj ostanejo invariantne. Če svet reprezentiramo v okviru situacij ali trenutnih posnetkov sveta v različnih časovnih trenutkih, potem bo rezultat izvrševanja kakršnegakoli dejanja prehod iz ene situacije v drugo.

Recimo, da imamo situacijo, ki opisuje sobo. Najprej bomo imeli seznam predmetov, na primer: tla, strop, stene, okna, miza, stoli, vrata, svetilka, rastlina, električno stikalo, itn. Med temi predmeti bo obstajala množica relacij, kakršne so: POD (miza, okno), V (stol, soba), NA (rastlina, miza), NAD (strop, tla), POLEG (miza, el. stikalo), itn. Kot je razvidno iz tega primera, je lahko celo opis zelo majhne sobe zelo dolg in zapleten. Če imamo v opisu kako dejanje, na primer, PREMAKNI (el. stikalo, gor) ali PREMAKNI (miza, stol) in tudi izvršitev tega dejanja, potem bomo imeli prehod iz običajne v novo situacijo. Naše reprezentacije so torej podobne kadrom v filmu, kjer vsak nov kader uvede spremembo v primerjavi s prejšnjim.

Če bi morali pri vsakem prehodu v nov okvir oziroma kader znova navesti in opisati vsak predmet in relacijo v sobi, potem bi tak pristop postal izrazito nepraktičen v mejah časa in spomina. Večina sprememb ali prehodov stanj sploh ne bo prizadela glavnine opisov in relacij v naši sobi. Na primer, dejstvo, da smo stol premaknili levo od mize, ne bo prizadelo dejstva, da je strop še vedno nad tlemi ali da je svetilka še

⁷ E. F. Kittay, *Metaphor: Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Clarendon Press, 1987, str. 106.

⁸ Pojem okvira sta prva eksplicitno uvedla J. McCarthy in P. Hayes v članku "Some Philosophical Problems from the Standpoint of Artificial Intelligence", objavljenem v B. Melzer in D. Michie (ur.), *Machine Intelligence*. New York: American Elsevier, 1969. Idejo, kot bomo kasneje videli, pa srečamo v njeni rudimentarni obliki že mnogo pred tem (Kant, Husserl).

vedno v sobi. Neko dejanje ima torej le **lokalne** oziroma **stranske** učinke na stvari in relacije. Večina predmetov in relacij bo pri prehodu iz enega v drug okvir ostala enaka; spremenila se bo le manjšina stvari. Tako lahko torej vzamemo za izhodišče popoln opis sobe v začetnem kadru in potem predstavimo zgolj spremembe v primerjavi z zadnjim stanjem v zaporedju situacij. "Vse, kar moramo storiti, je, da eksplicitno reprezentiramo vse **invariance** v različnih spremembah stanja."⁹

Formaliziranim trditvam bi lahko dodali aksiome okvira, ki podrobno določijo, katere spremembe oziroma dejanja se ne tičejo oziroma nimajo učinkov na določene predmete in relacije. Problem tiči v tem, da bi vsaka netrivialna reprezentacija zahtevala veliko takih aksiomov. Število aksiomov, ki bi predstavljali invariance v vseh spremembah stanj, bi lahko bilo neskončno, tako da bi reprezentacije postale računalniško nepraktične in neobvladljive. "**Okvir** je podatkovna struktura za reprezentacijo stereotipne situacije, kakršni sta "biti v neki vrsti dnevne sobe" ali "iti na otrokovo zabavo ob rojstnem dnevu". Na vsak okvir se navezujejo določene vrste informacije. Del te informacije je o tem, kako uporabiti okvir. Del je o tem, kaj lahko kdo pričakuje, da se bo zgodilo v naslednjem trenutku. Del se tiče tega, kaj storiti, če ta pričakovanja niso potrjena. O okviru lahko razmišljamo kot o mreži vozlov in relacij. Najvišje ravni okvira so fiksne in reprezentirajo stvari, ki so o domnevni situaciji vselej resnične. Nižje ravni imajo mnogo **koncev**=rež, ki morajo biti izpolnjene s specifičnimi primeri ali podatki. Vsak terminal lahko podrobno določi pogoje, ki jih morajo zadovoljiti njegovi pripisi... Veliko fenomenološke moči teorije je odvisne od vključitve pričakovanj in drugih vrst domnev. **Konci okvira so normalno že zapolnjeni z 'implicitnimi' pripisi.**"¹⁰

(1.a) *Husserl in problem okvira*

Zanimivo je, da je na ta problem implicitno pokazal že Husserl, ki je v inteligenci videl neko obliko dejavnosti, tesno povezani s kontekstom in nenehno usmerjeni k smotrom - dejavnosti, ki je nekakšno raziskovanje anticipiranih dejstev.¹¹ Ko, na primer, gledam hišo in se moj pogled premika od enega k drugemu delu hiše, "**ostaja** v [mojem] dojemanju in še naprej določa [objekt] ne le tisto, kar je postalo nevidno, temveč je na vsakem mestu pojavljanje objekta **vnaprej anticipirano**; objekt je tako rekoč vnaprej določen objekt, še preden je bil dejansko določen s posebno zaznavo. Ima prazen horizont še neznanih značilnosti..., ki mu nadaljnje zaznavanje prinese polnost, ki se mu prilega".¹² Husserl gre celo tako daleč, da govori o "horizontni intencionalnosti". Ta horizontna intencionalnost je logična izpeljava iz Husserlove teze, da "vsaka aktualnost namreč implicira svoje potencialnosti, ki niso kake prazne možnosti, temveč so vsebinske, in sicer v vsakokratnem doživljanju samem intencionalno predzarisane ter jim povrh še pripada značaj uresničljivosti s strani jaza... Vrh tega ima zaznava horizonte drugih možnosti zaznavanja, takih možnosti, ki bi jih **lahko imeli**, če bi dejavno drugače dirigirali potek zaznavanja, če bi npr. oči namesto tako obrnili drugače, ali če bi stopili naprej ali na stran itd... Horizonti so vnaprej zarisane potencialnosti... Ta pomen, **cogitatum qua cogitatum**, ni nikoli predstavljen kot kaj dogotovljeno danega. Ta pomen se **bistri** šele s to razlago horizonta in neprestano na novo

⁹ E. C. Way, *Knowledge representation and metaphor*. Dordrecht: Kluwer, 1991, str. 79.

¹⁰ M. Minsky, "A Framework for Representing Knowledge", v J. Haugeland (ur.), *Mind Design*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1981, str. [96].

¹¹ Na to je prvi opozoril H. Dreyfus v svojem delu *What Computers Can't Do*. New York: Harper & Row, 1979, str. 241-250. Glej tudi njegov članek "Husserl et les sciences cognitives". *Les études philosophiques* (1991), št. 1, str. [1]-28.

¹² E. Husserl, *Phänomenologische Psychologie*. The Hague: Nijhoff, 1962, str. 139.

vzbujevanih horizontov. Predzarisanost je sicer vedno nepopolna, toda v svoji **nedoločnosti** ima vendar **strukturo določnosti**. Kocka pušča npr. po svojih nevidnih straneh marsikaj odprto [nedoločeno] in vendar jo že vnaprej dojemamo kot kocko ter v posebnostih kot obarvano, hrapavo, ipd., pri čemer pa vsako teh določil še pušča odprte [nedoločene] posebnosti. Ta nedoločnost [Offenlassen] je pred natančnejšimi dejanskimi določitvami, do katerih morda ne bo nikoli prišlo, neki v vsakokratno zavest samo vključeni moment... Pri dejanskem nadaljevanju zaznavanja, v nasprotju z golim pojasnjevanjem s predvidevajočimi **predstavami**, sledi **izpolnjujoče** natančnejše določanje in morebitno predrugačenje, vendar z novimi horizonti nedoločnosti.¹³

Tako ni dvoma, da ni nobenega izkustva - v neposrednem in prvobitnem smislu izkustva stvari - ki ne bi, ko stvar dojema prvič, že "vedelo" o stvari več, kot obstaja v tem samem spoznavanju. Vsak izkustveni akt ima nujno vednost in potencialno vednost oziroma sovednost, ki se nanaša ravno na to stvar, namreč na nekaj, kar se še ni odprlo pogledu. "Ta predvednost [Vorwissen] je nedoločena glede na vsebino ali ne popolnoma določena, vendar pa ni nikoli popolnoma prazna; če pa naj bi bila vselej že prisotna, potem izkustvo sploh ne bi bilo izkustvo te posamezne stvari."¹⁴

Vsako izkustvo ima svoje jedro dejanske in določne vednosti (dejanskih in določnih lastnosti), svojo lastno vsebino neposrednih določil, ki se dajejo sama po sebi. Onstran tega jedra določne takosti pa ima vsako izkustvo svoj lastni horizont. To pomeni, da se vsako izkustvo nanaša na možnost. Vsako posamezno izkustvo je mogoče razširiti v nepretrgani verigi dopolnjujočih in pojasnjujočih individualnih izkustvenih dejanj, ki merijo na eno in isto stvar. Ta horizont je v svoji nedoločnosti od vsega začetka soprisoten kot prostor možnosti, kot predpisovanje poti k natančnejši določitvi neke stvari. Klasičen pristop do odnosa med subjektom in objektom je menil, da je predmet (objekt) v vsakem trenutku natanko to, kar si subjekt o njem **aktualno** misli.

Horizontna intencionalnost uzre mišljenje v njegovi povezavi z implicitnim. Implicitnost je bistvena lastnost mišljenja; tako smo se znašli v položaju, ko ima zavestna aktualnost svoj pogoj v potencialnosti. "V intencionalnosti impliciran horizont torej ni kontekst predmeta..., temveč **situacija** subjekta. V tej bistveni potencialnosti intence se napoveduje neki **situiran** subjekt ali subjekt v svetu, kot bi rekel Heidegger. Prisotnost pri stvareh, ki jo izraža intencionalnost, je neka transcendenca, ki že ima nekaj takega kot zgodovino v svetu, v katerega šele vstopa."¹⁵ Svet ni le konstituiran, temveč tudi konstituirajoč.

Husserl tudi poudarja, da faktični svet izkustva dojemamo kot **tipiziran** svet. Kar je dano v izkustvu kot nova posameznost, individualnost, je najprej znano v mejah tistega, kar je bilo ustrezno zaznano; v misli kliče podobno (analogno). Toda tisto, kar je dojeto v skladu s tipom, ima tudi neki horizont možnega izkustva z ustreznimi predpisi znanega; torej ima tipe še ne izkušenih, vendar pričakovanih atributov. Ko vidimo, na primer, psa, nemudoma anticipiramo njegove dodatne načine obnašanja: njegov značilen način igranja, teka, skakanja, itn. Dejansko sicer ne vidimo njegovega zobovja, vendar navzlic temu, da tega psa zdaj prvič vidimo, vnaprej vemo, kako bo videti njegovo zobovje, in to ne v njegovih individualnih določilih, temveč v skladu s tipom. Po drugi strani pa ima tudi vsaka konkretna realna stvar še vedno svoje **individualne attribute**, čeravno imajo tudi ti hkrati svoje **tipične oblike**.¹⁶

¹³ E. Husserl, *Kartezijske meditacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975, str. 88-89.

¹⁴ E. Husserl, *Experience and Judgement: Investigations in a Genealogy of Logic*. Evanston: Northwestern University Press, 1973, str. 32.

¹⁵ E. Levinas, *Die Spur des Anderen*. Freiburg: Alber, 1987, str. 132.

¹⁶ Prim. ravno tam, str. 331-332.

Husserl je bil tudi prvi, ki je problem okvira izrecno povezal s pojmom indukcije. Pojem horizonta mu dejansko pomeni indukcijo, ki bistveno sodi k vsakemu izkustvu in je od njega neločljiva; indukcija mu pomeni način sklepanja v običajnem smislu: sklepanje se mora, če hoče, da bi bila njegova pojasnitev popolnoma razumljiva, vzvratno nanašati na izvorno, prvotno anticipacijo. Le tako se lahko vzpostavi prava "teorija indukcije". Ta izvorna "indukcija" ali anticipacija se izkaže za spremenljiv način prvotno konstitutivnih dejavnosti spoznavanja, za način "intencionalnosti", ki anticipacijsko sega prek jedra danosti. To čez-menjenje [Hinausmeinen] ni zgolj anticipacija določil, ki jih, kolikor pripadajo temu predmetu izkustva, zdaj pričakujemo; v drugem pogledu je tudi menjenje čez samo stvar z vsemi njenimi anticipiranimi možnostmi naslednjih določil, to je, čez-menjenje k drugim predmetom, ki se jih hkrati zavedamo, čeravno so sprva zgolj v ozadju. Problem indukcije, kakor ga definirajo sodobni avtorji, je ravno v vzpostavitvi temeljev, na podlagi katerih bi lahko sklepali o prihodnosti na temelju preteklosti. To seveda vključuje tudi sklepanje o tem, kaj se bo in kaj se ne bo spremenilo, ko bodo potekali dogodki raznih vrst.

Ozadnje domneve - še enkrat

Bistveno vprašanje seveda ni toliko, ali bi lahko, če že ne moremo stavek za stavkom natančno določiti domnev, ki tičijo za razumevanjem in uporabo vsakega stavka, opravili popolnoma splošno podrobno določitev vseh domnev, vseh stvari, ki se nam zdijo same na sebi samoumevne pri našem razumevanju jezika, kolikor vprašanje, kakšen status imajo te ozadnje domneve. Searle se sprašuje, ali ne bi bilo mogoče popolnoma eksplicirati celotnega modusa čutnosti. Zdi se mu, da mora biti odgovor na to vprašanje agnostičen, saj argumenti, ki jih je ponudil v navedenem članku, ne kažejo ne v eno ne v drugo smer. Dejstvo, da so domneve za vsak stavek, izbran iz velikega niza stavkov, spremenljive in nedoločne in da podrobna določitev ene domneve prinaša s seboj še kup drugih domnev, samo na sebi še ne kaže, da ne bi mogli podrobno določiti celotne množice, ki bi bila neodvisna od semantične razčlenitve posameznega stavka, bi pa omogočala uporabo dobesednega pomena stavka. Praktične težave bi bile pri taki podrobni določitvi kajpada ogromne, vendar pa, ali obstaja kaka teoretska ovira, ki bi tako nalogo onemogočila? Da bi dokazali obstoj take ovire, bi morali pokazati, da pogoji, pod katerimi stavki lahko reprezentirajo, sami na sebi niso popolnoma predstavljivi s stavki. Skratka, temeljno vprašanje se glasi: ali lahko ozadje zdravega razuma, ki si ga običajno pridobimo in je predpostavljeno pri pripisovanju pogojev zadovoljivte vsakemu intencionalnemu stanju, obravnavamo kot sistem prepričanj, ki ga je mogoče razčleniti v okviru intencionalne vsebine vsakega izmed konstitutivnih prepričanj, ali pa so ozadnje domneve bolj kombinacija sposobnosti, spretnosti, praks, sodb, itn., ki ne predstavljajo intencionalnih stanj in zato *affortiori* nikakor niso neki tip intencionalne vsebine, ki bi bila podvržena pojasnjevanju prek formalnih pravil?¹⁷

Heidegger je za izhodišče vzel domnevo, da smo v enem položaju, ko se z objekti srečamo, v popolnoma drugem pa, ko so ti objekti objekti zaznavanja in predikacije. Ko uporabljamo neko orodje, kakršno je, na primer, kladivo, sprožamo nekakšno telesno zmožnost (ki je v duhu ni mogoče reprezentirati) v kontekstu socialno strukturiranega nekusa orodnosti, intenc in človeških vlog (ki jih ni mogoče reprezentirati kot igro dejstev). Tega konteksta in običajnih sredstev se sploh ne zavedamo, jih sploh ne poznamo, v njih preprosto **smo**, smo vanje potopljeni. Tu velja opozoriti, da je v tem pogledu Davidson bližje Heideggru kot Husserlu, saj meni, da pri metafori nismo osredinjeni na neko vsebino, ki jo je treba zajeti, temveč na ono, kar metafora stori, da opazimo. "Če bi bilo tisto, kar metafora stori, da opazimo, končno v namenu in pro-

¹⁷ Glej H. Dreyfus, "Husserl et sciences cognitives". *Les études philosophiques* (1991), št. 1, str. [1]-28.

pozicionalno po naravi, to samo po sebi ne bi delalo težave; vsebino, na katero se spomnimo ob metafori, bi preprosto projicirali na metaforo. Toda dejansko ni nobene meje, na kaj nas metafora opozarja, in veliko onega, kar smo pripravljeno opaziti, ni po značaju **propozicionalno** [kurziva moja]. Ko skušamo povedati, kaj metafora 'pomeni', kmalu ugotovimo, da ni konca onega, kar želimo omeniti.¹⁸ Ta navedek še enkrat potrjuje, da je interpretacija metafore zadeva konteksta, in to predvsem v smislu, da metafora opozarja na lastnosti oziroma značilnosti, ki so po naravi nepropozicionalne.

Husserl je sicer sprejel Heideggrov ugovor, po katerem vsaka noema deluje zgolj znotraj praktičnega horizonta sveta življenja, vendar je bil neomajno prepričan, da ozadnje domneve ali svet, ki nam je dan, tvorijo sistem prepričan. Te ozadnje domneve, te "sedimentacije", od katerih ima vsaka svojo lastno noematično vsebino, mora fenomenolog spet reaktivirati. "Kako lahko pred-danost sveta življenja postane svoja lastna in univerzalna tema? Očitno le s **popolno spremembo** naravnega stališča, s spremembo, v kateri mi ne živimo več - kot doslej - kot ljudje naravnega obstoja... Življenja, ki tvori veljavnost sveta naravnega življenja sveta, ni mogoče preučevati prek stališč naravnega življenja sveta. Potrebna je torej **popolna sprememba, povsem enkratna univerzalna epoha**."¹⁹

Searlovo stališče glede vloge in pomena ozadja je mnogo jasneje izraženo v njegovi knjigi **Intentionality**.²⁰ Searle pripominja, da ima ogromna večina intencionalnih stanj - in izjave, ki imajo neki pomen, so zgolj nosilke izpeljane intencionalnosti - vsebine, ki podrobno določajo pogoje zadovoljitve. Ključno točko Searlovega stališča pa še vedno predstavlja teza, da so pogoji zadovoljitve odvisni in določeni zgolj glede na kontekstualno mrežo drugih intencionalnih prepričan in ozadje predintencionalnih praks, zmožnosti in drž. Poglejmo si ta dva temeljna konteksta, ki vplivata na pogoje zadovoljitve:

(1) mreža; mreža je holistični korpus intencionalnih stanj, ki jih predpostavlja neko posamezno intencionalno stanje. Neko prepričanje bo tako podrobno določilo pogoje zadovoljitve, ki predpostavljajo druga intencionalna stanja, to je, druga prepričanja, želje, upe, itn. Kdor lahko interpretira izjavo "Pištola je nabita", ta mora imeti še kup drugih prepričan. Najmanj, kar mu lahko pripišemo, je, da mora biti tudi prepričan, da je pištola orožje in da je bolj ali manj trajen fizični predmet. "Bržkone ni nikakršnega dokončnega spiska stvari, ki jih mora verjeti, kdor razume stavek 'Pištola je nabita', je pa nujno, da obstaja neskončno mnogo med seboj prepletenih verjetij."

(2) ozadje; mreža sama nam ne more predstavljati že celotne slike, saj sestoji iz vedno številnejših reprezentacijskih, intencionalnih mentalnih stanj, od katerih ima vsako svoje lastne pogoje zadovoljitve. Searle trdi, da ta vzajemno prepletena mreža intencionalnih stanj ne more raztezati svojih lovk v neki neskončen, masiven sistem razločevanj, saj se vsa zadeva vendarle mora končati s tem, da je človeško bitje s telesom zasidrano v svoj svet, in ravno ta telesna zasidranost je tista, ki utemeljuje mrežo. Vsakdo, ki sledi nitim mreže, bo slej ko prej naletel na trdno podlago, ki sama sicer ne sestoji iz intencionalnih stanj (reprezentacij), vendar pa navzlic temu oblikuje začetne pogoje za delovanje intencionalnih stanj. Ozadje je po Searlovem mnenju "predintencionalno" v tem smislu, da je - čeravno ne predstavlja nikakršne oblike intencionalnosti - navzlic temu začetni pogoj ali množstvo pogojev za intencionalnost. Ozadje sestoji iz množstva nereprezentacijskih mentalnih zmožnosti, ki omogočajo delovanje

¹⁸ D. Davidson, "Kaj pomenijo metafore". *Anthropos* (1985), št. 5-6, str. 340.

¹⁹ E. Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*. Zagreb: Globus, 1990, str. 340.

²⁰ J. Searle, *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

reprezentiranja. Mreža intencionalnih stanj nenehno izgineva, se izgublja v predintencionalno, nereprezentacijsko ozadje skupnih zmožnosti, praks in drž.

Searle ponuja tri vrste dokaznega gradiva za obstoj ozadja:

(1) dobesedni pomen; tudi najobičajnejše dobesedno interpretirane trditve so nerazrešljivo povezane z ozadjem. V prispevku "Literal Meaning"²¹ ["Dobesedni pomen"] je poskušal to tezo prepričljivo dokazati za preproste trditve in imperative. V knjigi **Intentionality [Intencionalnost]** pa postavlja v ospredje veliko zanimivejše in bolj problematično množstvo stavkov, s katerim skuša pokazati, da bo - glede na različna ozadja - enak dobesedni pomen določil različne resničnostne pogoje in da bodo stavki, ki so s klasičnega gledišča semantično brezhbitni, kajpada ob prisotnosti določenih ozadij, preprosto nerazumljivi, da torej ne bodo določali jasnih in razločnih resničnostnih pogojev. Oglejmo si, na primer, kako se obnaša glagol "odpreti" v stavkih, ki sledijo:

- 0.4 Tom je odprl vrata.
- 0.5 Primož je odprl oči.
- 0.6 Tesar je odprl steno.
- 0.7 Samo je odprl knjigo na 15. strani.
- 0.8 Kirurg je odprl rano.

Zdi se jasno, tako pravi Searle, da ima izraz "odpreti" enak dobesedni pomen, to je semantično vsebino, v vseh petih stavkih. Različna ozadja, ki jih priključimo za vsakega od teh petih stavkov, pa nam kajpada dovoljujejo, da enako semantično vsebino razumemo drugače, to je, da vsak stavek razumemo tako, kot da bi imel različne resničnostne pogoje. Vsakdo, ki bi tako razlago zavrnil, bi se moral neogibno spopasti z neprijetno posledico, da je izraz "odpreti" potemtakem nedoločno ali celo nemara neskončno dvoumen, kar pa bi bilo - milo rečeno - nesmiselno. Dalje, primerjajmo to vrsto stavkov s stavki, v katerih ima omenjeni izraz različen dobesedni pomen:

- 0.9 Predsedujoči je odprl srečanje.
- 0.10 Topništvo je odprlo ogenj.
- 0.11 Janez je odprl gostilno.

Čeravno je semantična vsebina, ki jo prispeva beseda "odpreti", enaka v vsakem od prvih petih stavkov, je način, kako razumemo semantično vsebino v vsakem primeru drugačen. V vsakem primeru so resničnostni pogoji, označeni z besedo "odpreti", drugačni, čeprav je semantična vsebina enaka. Da je ozadje neogibno potrebno za razumevanje stavkov, nam kažejo stavki, ki so sicer slovnično pravilni, vendar nesmiselni, ker ne priključijo nobenega ustreznega ozadja, ki bi jim dalo pogoje zadovoljitve:

- 0.12 Bojan je odprl goro.
- 0.13 Sally je odprla travo.
- 0.14 Jože je odprl sonce.

Noben od teh stavkov ni slovnično nepravilen. Popolnoma tudi razumemo vsakega od njihovih sestavnih delov in pravila njihove kombinacije, vendar pa nimamo nobene ideje, kako jih interpretirati. Kot smo videli, razumemo vsakega od prvih petih stavkov znotraj mreže intencionalnih stanj in na ozadju zmožnosti in družbenih praks. Vemo, kako odpreti vrata, oči, knjigo, itn., ne vemo pa, kako odpreti goro, travo, sonce, saj nimamo skupnih praks, ki bi nam to omogočale.

(2) metafora; Searle je že v prispevku "Metaphor"²² ["Metafora] dopustil možnost, da za določeni razred metafor sploh ne vemo, kako delujejo ali od kod prihajajo. Preprosto trdi, da so nekatere metafore utemeljene na povezavah v ozadju. V knjigi

²¹ Glej J. Searle, *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, str. 117-136.

²² Glej J. Searle, *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979, str. 76-116.

Intentionality [Intencionalnost] je glede utemeljitve metafore v ozadju veliko jasnejši, saj je mnenja, da je metafora nerazdružno povezana z ozadjem. Sicer se še vedno oklepa mnenja, da obstaja neko splošno pravilo, s katerim ugotavljamo, kaj hoče povedati govorec, ko govori metaforično: ko govorec metaforično reče, da **A** je **B**, meni, da je **A** podoben **B**-ju glede na neko značilnost **F**. Še naprej pa vztraja pri tezi, da ni nikakršnega algoritma, s katerim bi lahko zanesljivo ugotovili, kdaj je bila izjava menjena metaforično, niti algoritma za izračun vrednosti **F**-ja. Poleg tega obstaja mnogo metafor, katerih interpretacija se ne opira na zaznavanje kakršnekoli dobesedne podobnosti med ekstenzijo termina **B** in referentom termina **A**. Take primere metafor nam nudijo, na primer, metafore okusa za osebnostne značilnosti ("sladka oseba", "grenka oseba") ali metafore temperature za čustvena stanja ("topla dobrodošlica", "vroča razprava", "hladen pogled"). Sladke stvari in osebe nimajo nobenih skupnih ustreznih značilnosti, ki bi pojasnile pomen "sladke osebe". "Zdi se, da je preprosto dejstvo o naših mentalnih sposobnosti, da smo nekatere vrste metafore zmožni interpretirati, ne da bi uporabili kakršnakoli podstatna 'pravila' ali 'načela' z izjemo gole sposobnosti, da ustvarjamo nekatere asociacije. Ne poznam nobenega boljšega načina, kako opisati te zmožnosti, kot reči, da so to nereprezentacijske mentalne zmožnosti."²³

Problem okvira vsekakor predstavlja trd oreh; veliko težav, na katere je opozoril, utegne nastati zaradi uporabe formalizma predikatnega računa za reprezentacijo vsakdanje situacije - deduktivna logika nemara ni pravi in ustrezni način, kako zajeti in sklepati o spremembi. Na precej podoben problem naletimo v filozofiji znanosti, ko poskušamo s pomočjo predikatnega računa obravnavati protidejstvenike. V znanosti so eden od najpomembnejših razredov propozicij trditve o implikaciji, kjer se za "če" stavek (antecedens) izkaže, da je neresničen. Te propozicije imajo naslednjo obliko: "Če bi se zgodil X, potem bi se zgodil Y", ali, če uporabimo, primer: "Če bi predmet potoval s hitrostjo, večjo od svetlobe, potem bi potoval nazaj v preteklost". En način, kako obravnavati protidejstvene trditve, je, da nanje gledamo kot na posledice (konsekvence): protidejstveniki so pogojniki, ki logično sledijo iz domnevnih (predpostavljanih) začetnih pogojev in zakonov. N. Goodman je pokazal, da lahko logično zatiranje kakršnegakoli protidejstvenika v okviru začetnih pogojev in zakonov izpelje ne le zaželeno zakonite pogojnike, temveč tudi zanikanje začetnih omogočujočih pogojev. Če lahko iz naših zakonov in začetnih pogojev izpeljemo trditve "Če vžigalico podrgnemo ob stransko steno ohišja škatlice za vžigalice, potem se bo prižgala", potem lahko iz iste logične formulacije sklepamo tudi na zanikanje naših začetnih pogojev in zakonov, to je, da vžigalica **ni** narejena iz gorljivega materiala, da **ni** na voljo dovolj kisika, da ohišje škatlice **ni** suho, itn. Edini način, kako onemogočiti dedukcijo zanikanih začetnih pogojev, bi bil ta, da bi dodali dodatne protidejstvene trditve za vsak začetni pogoj: ni tako, da če vžigalico podrgnemo ob stransko steno ohišja škatlice za vžigalice, le-ta ne bo suha; da le-ta ne bo narejena iz gorljivega materiala, itn. Žal pa utegne obstajati neskončno število začetnih pogojev, ki zahtevajo, da eksplicitno onemogočimo njihovo zanikanje. Tako se spet znajdemo pred nekakšnim problemom okvira, ki se v tem primeru imenuje **problem soobranljivosti**.²⁴

²³ J. Searle, *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, str. 149.

²⁴ Glej tudi E. C. Way, *Knowledge Representation and Metaphor*. Dordrecht: Kluwer Academic Press, 1991, str. 80.